

*Ганжело С. М.,  
старший викладач кафедри німецької та французької філології  
Маріупольського державного університету*

## ПОДВІЙНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

**Анотація.** У статті розглядається явище подвійної актуалізації як одного з найпоширеніших засобів семантичного перетворення фразеологізмів німецької мови. Виділяються типи подвійної актуалізації. Доведено, що цей засіб семантичної трансформації фразеологічних одиниць в усьому різноманітті є продуктивним, ефективним способом мовної гри, творчого, нестандартного подання інформації і саморепрезентації авторської індивідуальності.

**Ключові слова:** фразеологічна одиниця, фразеологічна трансформація, дефразеологізація, подвійна актуалізація, буквалізація.

**Постановка проблеми.** Про зацікавленість проблемою функціонування фразеологічних одиниць (далі – ФО) у мовознавстві свідчить значна кількість наукових праць, у яких особлива увага дослідників прикута до вивчення ФО у мовленні (зокрема праці С. Денисенко, М. Шанського, Н. Бойченка, Т. Гусейнної, С. Соколовської, О. Куніна, Г. Бургера, Д. Добровольського, І. Чернишової, В. Фляйшера та ін.). На початку ХХІ століття зростає інтерес науковців до аналізу фразеологічних перетворень у мовленні. Прикладом можуть слугувати наукові праці С. Коновця, Т. Свердана, С. Пташника, М. Джаграєвої, Н. Скиби, Г. Аліомарової, І. Кукліної та ін., які аналізували матеріал художньо-публіцистичних текстів.

Отже, **актуальність** наукового дослідження безперечна, адже визначається необхідністю системного вивчення трансформаційних процесів у фразеології, що зумовлюють динамічний стан і розвиток системи фразеологізму і мови в цілому.

Із праць дослідників відомо, що семантичні перетворення стають можливими завдяки спеціально організованому контекстному оточенню фразеологізму та особливому характеру зв'язку компонентів ФО з елементами контексту (див., наприклад [4]). Особливістю семантичних перетворень ФО є те, що вони не зачіпають структуру і лексико-граматичний склад вихідної одиниці. Виділяють, як правило, різну кількість семантичних трансформацій. Так, у класифікації І.Ю. Третьякової семантичні перетворення, що базуються на образності, на внутрішній формі фразеологізмів, представлені трьома засобами:

1) подвійною актуалізацією значення ФО, за якої фразеологізм сприймається у двох планах: як власне фразеологізм і як вільне поєднання слів у початковому значенні;

2) буквалізацією значення ФО, коли буквальне значення словосполучення основи ФО виступає на перший план;

3) переосмисленням ФО або засобом, що базується на зміні зовнішніх дистрибутивних зв'язків фразеологізму з елементами контексту, за якого відбувається поява нових сем, не властивих значенню мовної ФО [4, с. 139–142].

**Метою статті** є дослідження одного з найпоширеніших засобів семантичної трансформації, зокрема подвійної актуалізації фразеологізмів у німецькій мові. Аналіз особливос-

тей цього засобу перетворення ФО дозволить вирішити такі **завдання:** виявити, з одного боку, продуктивність та ефективність мовної гри, творчого, нестандартного подання інформації і саморепрезентації авторської індивідуальності, а з іншого – довести, що цей засіб розрахований на вдумливе, осмислене читання, дозволяє авторові жартувати, іронізувати, більш повно і яскраво розкрити суть того або іншого явища і виразити своє відношення до нього.

**Об'єктом** аналізу є ФО, залучені до процесу подвійної актуалізації.

Семантичні засоби перетворення ФО базуються на виникненні подвійного семантичного плану. У науковій літературі з проблем фразеології цей засіб називається по-різному: дефразеологізацією (В.П. Жуков [1] та І.М. Кукліна [2]), подвійною актуалізацією (О.В. Кунін [3]), фразеологічною грою слів (phraseological pun (А. Начисчионе [6])).

У роботах сучасних фразеологів також не існує єдиної точки зору на процес зіткнення прямого та фразеологічного значення компонентів у рамках однієї ФО: деякі вчені розглядають його як руйнування фразеологічного значення, інші ж – як рівноправне співіснування буквального та фразеологічного значення ФО в одному контексті.

Гра слів, як вважає А. Начисчионе, є зіставленням і протиставленням буквального та переносного значень складників ФО і розкриває семантичну структуру ФО і її образ. Цей процес, на її думку, веде до демегафоризації ФО, за якої ця ФО перетворюється на вільне поєднання слів [6, с. 70].

В.П. Жуков під дефразеологізацією розуміє процес відновлення в окремих компонентах фразеологізму первинних лексико-семантичних властивостей. Цей процес, на думку вченого, проходить поступово, тому можна говорити про повну дефразеологізацію ФО тільки тоді, коли її компонент/компоненти набувають повної семантичної самостійності і перетворюються в слова з абстрактним системним значенням. «Дефразеологізація (як, втім, і її антипод – фразеологізація) є наслідком глибокої й органічної взаємодії одиниць якісно різної мовної природи – слів і фразеологізмів, лексичного та фразеологічного значень» [1, с. 254].

Подвійну актуалізацію як засіб дефразеологізації розглядає також І.М. Кукліна, вказуючи на «ламкість» фразеологізмів, з одного боку, і особливу роль контексту, що виступає як «своєрідна арена боротьби двох значень, що закінчується перемогою одного з них» [2, с. 115].

О.В. Кунін використовує термін «подвійна актуалізація», тобто засіб, ґрунтований на подвійному сприйнятті: на обігранні значення ФО і буквального значення її змінного прототипу або на обігранні значення ФО і буквального значення одного, двох або трьох її компонентів [3, с. 60]. При цьому буквальне значення початкового словосполучення або компонента/компонентів ФО, що раніше не виділялося, під час появи

контексту, який сприяє буквалізації прямого значення компонента/компонентів ФО, відновлює рівновагу в баченні двох картин, буквальне значення компонента фразеологізму усвідомлюється разом з його переносним значенням.

Зустрічаються випадки, коли в порівняно невеликому тексті навмисно з метою посилення експресії, привертання уваги читачів творчо обігруються пряме і переносне значення одного фразеологізму. Це дуже дієвий стилістичний засіб, ґрунтований на різкості контрасту між семантикою звороту як такого та як вільного поєднання слів. Семантико-стилістична функція цього засобу полягає у створенні гумористичного (комічного, іронічного, сатиричного) та ігрового ефектів.

Зазначимо, що досить ефективно функціонують два типи подвійної актуалізації ФО: 1) поєднання значення фразеологізму та його образної основи за допомогою вербальних засобів; 2) за допомогою невербальних засобів.

Перед нами не що інше, як каламбур, комічна гра слів, що будеться на навмисному зіткненні двох значень ФО. Висловлювання ставиться в таке лексичне оточення, яке примушує сприймати його одночасно у двох аспектах. Контамінування прямого та ідіоматичного значення здійснюється різними засобами, наприклад, на основі омонімії усієї ФО та вільного словосполучення. При цьому виникає каламбурне звучання:

„Der Kanzler sitzt auf heißen Kohlen“ [5, с. 53]. Тут актуалізується пряме значення компонента *die Kohle* зі значенням вугілля (мається на увазі демонстрація гірників) та фразеологічне: „auf heißen (glühenden) Kohlen sitzen“ – «сидіти як на вугіллі, як на жару, як на голках»;

„Wir versprechen das Blaue vom Himmel“ [5, с. 55] (реклама туристичного агентства «Happy Surf & Tours») – „das Blaue vom Himmel versprechen“ – (розм.) «обіцяти золоті гори».

Слід зауважити, що смислова двоплановість фразеологізму має на меті не лише створення комічного ефекту. Приналежність до жарту визначається значною мірою загальною гумористичною забарвленістю тексту і різкою протиставленістю смислових елементів, що обігруються.

Поєднання образної основи початкового словосполучення і його метафоричного сенсу відбувається кілька разів, ускладнюючи сприйняття і закликаючи до вдумливого прочитання, надаючи усьому змісту інтригуювальний характер. Наприклад:

„Ich will das Glashaus demolieren, in dem ich sitze“ [5, с. 54]. – «Я хочу зруйнувати скляний будинок, в якому сиджу». У даному прикладі, актуалізуючи ФО, автор використовує мовну гру.

„Das kann ins Auge gehen“ – досл. «щось може потрапити в око, може стати погано», пор. *das hätte leicht ins Auge gehen können* – «могло б бути і гірше».

Адекватна стилістична оцінка застосованих фразеологізмів можлива тільки за умов опори на лексикографічні джерела, по яких можна встановити значення і загальноживану форму ФО.

Таким чином, автором створюється завуальований глибокий підтекст до усієї публікації. У цих прикладах гра слів збереглася, проте зник комізм, каламбурність. У використанні засобу подвійної актуалізації ФО робиться ставка саме на емоційно-експресивні, семантичні нюанси, додаткові значення, які розкриваються в руках майстра під час зіткнення прямого і переносного значень ФО. Каламбур дозволяє висловлювати те, що накипіло на душі, і вимагає виходу. Наприклад:

„Leo Fall konnte bei schlechter Laune sehr bissig werden. Einmal legte ihm ein angehender Komponist sein jüngstes Werk

zur Beurteilung vor. Stirnrunzelnd sah Fall sich die Noten an und schüttelte den Kopf. Der junge Mann gab sich aber nicht geschlagen und versicherte eifrig: „Ich habe noch andere Eisen im Feuer!“ „So?“ – höhnte Fall. – „Dann nehmen Sie doch die Eisen heraus und legen diese Kompositionen ins Feuer“ [5, с. 55].

У наведеному прикладі актуалізується як значення ФО *noch Eisen im Feuer haben* «мати інші плани, проекти», так і пряме значення слів *Eisen* та *Feuer*; що не тільки посилює образність, але й надає виразу іронічний відтінок, створює в тексті комічну напругу.

Інший приклад:

„Sie kommen gar nicht auf den Gedanken, dass ihnen einmal etwas misslingen könnte. Sie kennen keine Skrupel und gehen ihren Weg – sie sitzen so fest im Sattel, dass sie sogar noch vorwärtskämen, wenn man ihnen das Pferd darunter wegnehmen würde“ [5, с. 53].

Одночасне обігрування прямого і переносного значень іменника *Sattel* реалізується тут за рахунок його асоціації зі словом *Pferd*, що дозволяє досягти більшої експресивності ФО.

Наведемо ще кілька прикладів:

„Man muss nicht immer mit den Wölfen heulen“ [5, с. 56]. – «приєднуватися до загальної думки»

„Weißt du, wie es ist, jeden Morgen aufzuwachen und zu hoffen, dass man heute mit einem blauen Auge davonkommt?“ – «добре відбутися, відбутися легким переляком, відбутися дрібницею, легко відбутися».

„Sag mal, spinnst du?“ – «Ти при своєму розумі?».

Гра слів часто використовується в рекламі як своєрідна забава для маркетологів. У певних умовах гра слів може бути непоганим лінгвістичним засобом, надаючи драматизму та експресивності, а також щоб трохи розвеселити. Єдина умова – ця гра слів має бути зрозуміла миттєво і всім.

Двозначність тексту забезпечує перетворення прислів'їв, приказок і відомих висловів. Наприклад: „Preise gut, alles gut“ – «Хороші ціни, все добре» – отримує іронічний відтінок завдяки своєму зв'язку з висловом „Ende gut, alles gut“ – «Все добре, що добре закінчується».

Гра слів може бути також ґрунтована на багатозначності слів. Наприклад: „Wir leben alle unter demselben Himmel, aber wir haben nicht alle denselben Horizont“. Двозначність базується на прямому значенні слова *der Horizont* – «горизонт, небосхил» і переносному значенні слова – «світогляд».

Подвійний сенс може додати висловлюванню так званий *шлагзац*, тобто висновок, що знаходиться в протиріччі з вищесказаним. Наприклад: „Je mehr ich Männer kennenlernen, desto mehr liebe ich Tiere“ [5, с. 57]. – «Чим більше я знайомлюся з чоловіками, тим більше я люблю тварин».

Ефективно діє також зіткнення прямого і переносного значень фразеологізму під час використання невербальних засобів: фотографій, малюнків, графіки, карикатур.

Повідомлення, яке вводиться до тексту, може бути представлено вербально (словесний текст) або іконічно, тобто образотворчо (грец. *eikon* – зображення). Основне завдання автора полягає в тому, щоб забезпечити реципієнтові найбільш сприятливі умови для розуміння тексту. Поєднання вербальних і невербальних засобів передачі інформації утворює так званий «креолізований» (змішаного типу) текст. Аналіз таких текстів у німецькій мові пов'язаний загальною тенденцією – зверненням лінгвістики до проблеми комунікації в повному обсязі, що припускає синтез мовних засобів спілкування з немовними.

Звичайно, фразеологізми допомагають авторам створювати необхідні словесні образи, картини, що реально показують предмети, явища, осіб. Творче об'єднання образності фразеологізму і точності відображення явищ дійсності фотографією, малюнком – один з ефективних і ефектних способів подання інформації та дії на читача. ФО часто є коментарями до фотографій. При цьому виникає і дефразеологізація стійкого словосполучення, і пожвавлення його внутрішнього змісту.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Подвійна актуалізація ФО не зачіпає лексико-граматичний склад, його зовнішня форма зазвичай зберігається, але змінюється значення висловлювання. Гра слів привертає увагу, надовго зберігається в пам'яті і створює певний ефект сприйняття.

Це яскравий і дуже цікавий засіб у лінгвістичному й естетичному аспекті гри значень (буквального і переносного). Такі жартівливі висловлювання вимагають від автора нетривіального мислення, витонченої техніки володіння словом і є унікальними.

Перспективою дослідження є подальше системне, комплексне вивчення одного з найпоширеніших засобів підвищення емоційно-експресивного забарвлення – подвійної актуалізації, зокрема шляхом зіставного аналізу модифікованих одиниць у творах різних авторів.

#### *Література:*

4. Жуков В.П. Русская фразеология. Москва: Высшая школа, 2006. 310 с.
5. Куклина И.Н. Явление фразеологизации и дефразеологизации в языке современной прессы: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 2006. 24 с.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учебное пособие для институтов и фак. ин.яз. Дубна : Феникс, 2005. 204 с.

7. Третьякова И.Ю. Семантические виды окказионального преобразования фразеологизмов. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова*. 2010. № 4. С. 139 – 142.
8. Hecken A. Weiter im Text – zu den kommunikativ-pragmatischen Funktionen von Phraseologismen in Texten. Ein Forschungsüberblick: Lizentiatsarbeit im Fach Germanische Linguistik. Bern, 2003. 72 S.
9. Naciscione A. Phraseological Units in Discourse: towards Applied Stylistics. Riga : Latvian Academy of Culture, 2001. 283 p.

#### **Ганзело С. Н. Двойная актуализация фразеологических единиц в немецком языке**

**Аннотация.** В статье рассматривается явление двойной актуализации как одного из самых распространенных способов семантического преобразования фразеологизмов немецкого языка. Выделяются типы двойной актуализации. Доказано, что этот прием семантической трансформации фразеологических единиц во всем своем разнообразии является продуктивным, эффективным способом языковой игры, творческого, нестандартного представления информации и саморепрезентации авторской индивидуальности.

**Ключевые слова:** фразеологическая единица, фразеологическая трансформация, дефразеологизация, двойная актуализация, буквализация.

#### **Ganzhelo S. Double actualization of phraseological units in the German language**

**Summary.** In the focus of the article is double actualization as one of the most common means of semantic transformations of German phraseological units. The author singles out the types of double actualization, proves that the above-mentioned method of semantic transformations of PU is a productive, powerful means of play on words, creative, original information presentation and self-representation of author's personality.

**Key words:** phraseological unit, phraseological transformation, interpretation of a phraseological unit, double actualization, literalism.